

Redefining the Term "Ni'mah" (Blessing) Based on Clustering the Semantic Usages of Its Quranic Applications and Ritual-Cultural Symbols

Farideh Mardaneh¹

Zahra Besharati²

Mostafa Moradi³

1. Master's student in Qur'anic Sciences, Interdisciplinary Qur'anic Studies Research Institute, Shahid Beheshti University.

f.mardaneh@mail.sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0009-0003-4353-2381>

2. Assistant Professor, Interdisciplinary Qur'anic Studies Research Institute, Shahid Beheshti University.

z_besharati@sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0001-8722-8611>

3. Assistant Professor, Interdisciplinary Qur'anic Studies Research Institute, Shahid Beheshti University (Corresponding Author).

m_moradi@sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0002-3609-7276>

*Scientific
article*

Abstract: The term "Ni'mah" (blessing) is one of the frequently used concepts in the Holy Quran, whose referents in many verses can be identified and understood according to the structure and context of the verse. However, until now, the set of verses containing "Ni'mah" has not been examined considering all its semantic usages to provide a comprehensive definition. Meanwhile, various religions and cultures throughout history have, in different forms, paid attention to various manifestations of blessing in their lives (through different customs and traditions across various domains) by utilizing diverse symbols. This is evident in the ritual-cultural symbols mentioned in specialized symbol dictionaries (such as those by Chevalier and Cooper). Accordingly, it seems possible to offer a comprehensive (interfaith and intercultural) definition of the concept of blessing by considering the commonalities between the semantic usages of "Ni'mah" in the Quran and various ritual-cultural symbols. Therefore, the present research, with an interdisciplinary approach and using methods of text data mining and ritual-cultural symbology, has addressed the nature of the term "Ni'mah." The results of this research indicate that the word "Ni'mah" in the Quran encompasses diverse referents such as water, sea, ship, forest, prophet, paradise, and the like, which have multiple semantic usages including comfort and ease, security, immortality, life-giving, mercy, guidance, leadership (*Imamah*), purity, and faith. These usages are classifiable into six clusters: life and survival, capital, spirituality, prophethood, sanctity, and chosenness.

Received:

2025-02-10

Accepted:

2024-08-29

Keywords:

Holy Quran,
Blessing
(Ni'mah),
Semantic
Usages,
Clustering,
Ritual-
Cultural
Symbols

DOI: 10.22051/tqh.2025.50121.4355

publisher

Faculty of Theology, Alzahra University, Tehran, Iran.

بازتعریف واژه «نعمت» با تکیه بر خوشه‌بندی معانی کاربردهای مشترک

قرآنی و نمادهای آیینی - فرهنگی

فریده مردانه^۱ زهرا بشارتی^۲ مصطفی مرادی^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآنی پژوهشکده مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن دانشگاه شهید بهشتی
f.mardaneh@mail.sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0009-0003-4353-2381>

۲. استادیار پژوهشکده مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن دانشگاه شهید بهشتی
z.besharati@sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0001-8722-8611>

۳. استادیار پژوهشکده مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)
m_moradi@sbu.ac.ir / <https://orcid.org/0000-0002-3609-7276>

چکیده: لفظ «نعمت» یکی از مفاهیم پرکاربرد در قرآن کریم است که مصادیق

آن در بسیاری از آیات با توجه به ساختار و بافت آیه قابل شناسایی و درک است، لکن تاکنون مجموعه آیات حاوی «نعمت» با توجه به تمامی کاربردهای معنایی آن جهت ارائه تعریفی جامع بررسی نشده است. این درحالی است که آیین‌ها و فرهنگ‌های مختلف نیز در طول تاریخ به اشکال گوناگون، مصادیق مختلف نعمت را در زندگی خود (رسوم و سنت‌های مختلف و در حیطه‌های گوناگون) در قالب استفاده از نمادهای متنوع مد نظر داشته‌اند. این امر در نمادهای آیینی - فرهنگی مذکور در فرهنگنامه‌های تخصصی نماد (شوالیه و کوپر) ظهور یافته است. براین اساس، به نظر می‌رسد بتوان با در نظر گرفتن موارد اشتراک میان کاربردهای معنایی نعمت در قرآن و نمادهای آیینی - فرهنگی مختلف، تعریفی جامع (بین‌الادیانی و میان‌فرهنگی) از مفهوم نعمت ارائه داد. از این رو پژوهش حاضر با رویکردی میان‌رشته‌ای و استفاده از روش‌های داده‌کاوی متن و نمادشناسی آیینی - فرهنگی به چستی لفظ نعمت پاسخ داده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که کلمه «نعمت» در قرآن مصادیق متنوعی مانند آب، دریا، کشتی، جنگل، پیامبر، بهشت و نظائر آن را شامل می‌شود که دارای کاربردهای معنایی متعددی مانند: آسایش و راحتی، امنیت، جاودانگی، حیات‌بخشی، رحمت، هدایت، امامت، طهارت، ایمان بوده و در شش خوشه حیات و بقاء، سرمایه، معنویت، نبوت، قدسیت و برگزیدگی قابل طبقه‌بندی است.

صص:

۲۱۳-۲۵۳

دریافت:

۱۴۰۳/۱۱/۲۱

پذیرش:

۱۴۰۴/۰۶/۰۸

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم،
نعمت،
کاربردهای معنایی،
خوشه‌بندی،
نمادهای آیینی -
فرهنگی

10.22051/tqh.2025.50121.4355

:DOI

دانشکده الهیات دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

:ناشر

۱. مقدمه

نعمت در نگرش عرفی به امکاناتی اطلاق می‌شود که انسان برای زندگی نیاز دارد و وجود آنها موجب رضایت‌مندی فرد می‌گردد (پسندیده، ۱۳۹۱، ص ۴۸). نعمت مصادیق فراوانی دارد، مانند: زیاد شدن اموال و رزق، کثرت اولاد، فراهم شدن عیش و نوش و مظاهر دنیا و باز شدن درهای نعمت‌های زمینی و آسمانی، طول عمر و یا حاصل شدن هر آنچه می‌طلبد و آرزو دارد (جعفری و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۱۵۲). نعمت در لغت نیز به معانی گوناگونی مانند دست نیکی که نعمت خدا بر آن است (فراهیدی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۶۲)، آسایش و رفاه داشتن (راغب، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۳۶۸)، عافیت (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۱۷۸)، کلام زیبا، دست سپید صالح و عمل نیک و آنچه که به انسان ارزانی شده (ابن‌منظور، بی‌تا، ج ۱۲، ص ۵۸۰) آمده است. در قرآن نیز کاربردهای گوناگونی از واژه «نعمت» یافت می‌شود. «نعمت» در قرآن بسیاری از مصادیق مادی و معنوی را شامل شده است و طیف متنوع و گسترده‌ای از معانی را برای آن در نظر گرفته‌اند. همچنین «نعمت» در برخی آیات می‌تواند شامل چندین مصداق شود و این امر موجب ایجاد چالش‌های جدی میان مفسران قرآن شده است. با توجه به گستردگی و تنوع معانی و کاربردهای این کلمه در قرآن، ضرورت دارد معانی مختلف آن در قالب یک تعریف جامع ارائه شود تا درک مفهوم آن برای مخاطبان سهل گردد. از جمله دانش‌هایی که به صورت جامع و سیستمی با استفاده از خوشه‌بندی^۱، به داده‌های درون متن توجه می‌کند، داده‌کاوی متن^۲ است که شرح چگونگی انجام آن در بخش روش از نظر خواهد گذشت. از آنجایی که مفهوم «نعمت» در فرهنگ‌ها و آیین‌های مختلف نیز با به کارگیری انواع مصادیق و نمادها استفاده شده است، می‌توان با توجه به موارد اشتراک میان معانی قرآنی و نمادهای آیینی - فرهنگی ملل مختلف، تعریفی از نعمت عرضه کرد که افزون بر قرآن، فرهنگ‌ها و ادیان مختلف را نیز دربر گیرد. جهت دستیابی به این تعریف، استفاده از مطالعات

1. Clustering.

2. Text data mining.

میان‌رشته‌ای و روش نمادشناسی با رویکرد آیینی - فرهنگی می‌تواند در شناخت مفهوم دقیق‌تر این کلمه راهگشا باشد.

پژوهش حاضر، یافته‌های حاصل از خوشه‌بندی کارکردهای معنایی لفظ «نعمت» (مستخرج از قرآن) را با نمادهای آیینی - فرهنگی تطبیق داده و ضمن استخراج مصادیق نعمت به این پرسش کلیدی نیز پاسخ داده است که: «با نظر داشت کارکردهای معنایی نعمت در قرآن و نمادهای آیینی - فرهنگی چه تعریف جامعی از «نعمت» می‌توان ارائه داد؟».

۲. پیشینه پژوهش

نعمت در آیات مختلف قرآن کاربردهای گسترده‌ای دارد. در یک تقسیم‌بندی کلی در آیه: «وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً» (لقمان: ۲۰) نعمت در دو دسته ظاهری و باطنی بیان شده است. اندیشمندان مسلمان نیز درباره این دو نعمت سخن بسیار گفته‌اند و در کتاب بحر العلوم، نعمت به سیصد وجه تفسیر شده است. همچنین مفسران ذیل آیه «اکمال دین» نظرات متفاوتی درباره نعمت ارائه نموده‌اند. مانند: اسلام و حجی که مشرکی در آن نیست (مقاتل بن سلیمان، ۱۴۲۳، ج ۱، ص ۴۵۳)؛ اسلام و احکام آن (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۶، ص ۶۲)؛ علم، حکمت و ورود به بهشت (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۲۴۶)؛ مغفرت (قشیری، ۲۰۰۰، ج ۱، ص ۴۰۲)، هدایت (ابن عربی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۱۶۸)؛ شناخت نعمت (قطب، ۱۴۲۵، ج ۲، ص ۸۴۶)؛ برکت اسلام و ایمان (کرمی، ۱۴۰۲، ج ۳، ص ۸)؛ ولایت (ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸، ج ۶، ص ۲۴۷)^۱. پیش از این پژوهش نیز، مقاله «گونه‌شناسی نعمت در قرآن»^۲ (موسوی، ۱۳۹۴) با بهره‌گیری از آیات قرآن و روایات و تحلیل مفهومی به تبیین گونه‌های مختلف نعمت در قرآن پرداخته است. مقاله «تحلیل و ارزیابی نظریه علامه طباطبایی درباره پیوند نعمت با ولایت»^۳ (نजारزادگان و جزینی، ۱۳۹۹) با روش تحلیلی-توصیفی نظریه ولایت را بر کل آیات مشتمل بر لفظ نعمت تطبیق داده است. مقالات دیگری

۱. و نیز: طیب، ۱۳۶۹، ج ۴، ص ۲۹۶؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۹۲؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۲۳۹.

۲. موسوی جروکانی سید رسول. تفسیر اهل البیت علیهم السلام. ۳(۵). صص ۴۹-۶۴.

۳. نजारزادگان، فتح الله و جزینی، غلامعلی. قرآن شناخت. ش ۲۴. صص ۷۷-۹۲.

نیز مانند: «تحلیل و بررسی دیدگاه‌ها و آراء مفسران درباره مراد «نعمت» در آیه اکمال»^۱ (قاسم‌پور و همکاران، ۱۴۰۱) به سیر تطور معنای نعمت با تاکید بر آرای مفسران و مقاله «نعمت و ابعاد آن در دیدگاه آیات و روایات»^۲ (علیپور، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶) به تبیین مشمولان نعمت در آیه ۶۹ سوره نساء با رویکرد روایی، پرداخته‌اند. با عنایت به سیر بررسی‌های انجام شده آنچه که بدیهی و قابل ملاحظه است، این است که مفسران و پژوهشگران قرآنی وجوه معنایی متفاوتی را برای لفظ نعمت ارائه نموده‌اند و تاکنون تعریف جامعی از نعمت در قرآن عرضه نشده است. پژوهش حاضر با بهره‌گیری از خوشه‌بندی کاربردهای معنایی و با روش نمادشناسی به عنوان روشی نوین به استخراج کاربردهای معنایی نعمت در قرآن پرداخته و تعریفی جامع و بین‌الادیانی از نعمت را ارائه داده است.

۳. روش پژوهش

این پژوهش از زبان‌شناسی رایانشی^۳ که یکی از شاخه‌های داده‌کاوی متن است، در کنار نمادشناسی آیینی - فرهنگی برای بررسی تطبیقی کلمه نعمت استفاده کرده است.

۳-۱. نمادشناسی آیینی - فرهنگی

نمادشناسی^۴ دانشی است که با تکیه بر دو روش نمادشناسی فرهنگی^۵ و نمادشناسی آیینی^۶ به بررسی نمادهای واژه‌ها در ادیان و فرهنگ‌های مختلف می‌پردازد. در مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن نیز از طریق تحلیل معانی نمادین با تکیه بر بافت کلام و روابط مفهومی میان اجزای مختلف، می‌توان نتایج را در قالب پیشنهاد یک مفهوم نمادین عرضه نمود.

۱. قاسم‌پور، محسن؛ علایی رحمانی، فاطمه؛ غلامی نژاد، فهیمه. معرفت. ۳۱(۲). صص ۳۱-۴۰.

۲. علیپور سعدآبادی، سارا. رشد آموزش قرآن. شماره ۱۵. صص ۲۶-۲۹ و شماره ۱۶. صص ۵۳-۵۷.

3. Computational linguistics.

4. Symbolology.

5. Cultural symbolology.

6. Traditional symbolology.

در این روش از دو کتاب مرجع استفاده شده است: ۱. کتاب پنج جلدی فرهنگ نمادها نوشته ژان شوالیه^۱، یکی از آثار معتبر در زمینه نمادشناسی است و در آن نویسنده به بررسی و تحلیل نمادهایی که در فرهنگ‌های مختلف وجود دارند، پرداخته و با رویکردی پژوهش‌محور، اطلاعات جامعی از معانی مختلف هر نماد را از منظر فرهنگی، تاریخی و اجتماعی ارائه داده است. مهم‌ترین ویژگی این کتاب دقت و جامعیت آن در جمع‌آوری نمادهاست، که آن را به یک منبع معتبر تبدیل کرده است؛ ۲. کتاب فرهنگ نمادهای آیینی اثر جی. سی. کوپر^۲ نیز به بررسی نمادهای مختلف در فرهنگ‌ها و آیین‌های گوناگون می‌پردازد و با ساختاری کاملاً سازمان‌دهی شده، به مقایسه و تحلیل نمادهای مرتبط با هر قوم و آیین خاص اشاره دارد. کوپر، در این کتاب به نمادهای آیینی از اقوام مختلف، از جمله چینی‌ها، آرتک‌ها و وایکینگ‌ها، به همراه مثال‌هایی از متون مقدس مانند انجیل و تورات اشاره می‌کند. تفاوت اصلی این کتاب با اثر شوالیه، در وجود ساختار منظم و دسته‌بندی‌های واضح در ارائه اطلاعات است که فهم و دسترسی به نمادها را برای خوانندگان آسان‌تر می‌کند (بشارتی، ۱۴۰۳، صص ۸-۹).

یک کلمه وقتی مفهوم نمادین پیدا می‌کند که افزون بر معنای ظاهری و مآنوس خود بر معانی دیگری نیز دلالت کند. بنابراین نماد، معنایی فراتر از معنای سطحی و مستقیم خود دارد و دارای جنبه‌های ناخودآگاه گسترده‌ای است که به طور کامل تعریف و توضیح داده نشده‌اند و انتظاری برای توضیح کامل آن‌ها وجود ندارد. نمادها از ناخودآگاه انسان نشأت گرفته و هویتی جمعی دارند و در سایه فرهنگ و اعتقادات شکل می‌گیرند (یونگ و همکاران، ۱۹۶۴، صص ۲۲-۲۴). نمادها محصولات طبیعی و خودبه‌خودی هستند و نمی‌توان آن‌ها را به طور مصنوعی ایجاد یا برای تفسیر شخصی به میل خود ابداع کرد، بلکه از انسان فراتر می‌روند و به سطح جهانی نیز می‌رسند (کوپر و همکاران، ۱۹۸۷، صص ۱۱-۱۲). نشانه‌ها نیز به ما پیام ساده‌ای می‌دهند که حاصل آن ارتباطی بسیار کوتاه و بی‌واسطه است (میراندا بوروس و همکاران، ۲۰۱۵، ص ۶) لکن بر خلاف نماد، قراردادی هستند؛ مثل: علائم اختصاری

1. Jean Chevalier.

2. J. C. Cooper.

شرکت‌ها، موسسات و اماکن مختلف (یونگ و همکاران، ۱۹۶۴، ص ۳۲). در ادبیات دینی نیز کلید واژه «شعائر» صراحت بر معنای نماد دارد؛ مثل کوه صفا و مروه (البقرة: ۱۵۸)، احکام الهی (المائدة: ۲)، شتران قربانی در حج (الحج: ۳۶) و مجموعه‌ای از پدیده‌های رفتاری و کلامی مثل مناسک حج (الحج: ۲۷ و ۳۲) (عباسی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۱۰۲). هر چند استفاده از زبان سمبلیک یا نمادین در متون دینی اسلام به ویژه قرآن، همواره اختلافی بوده لکن در سطح واژگان، شاهد دلالت‌های نمادینی هستیم که جزئی از فرهنگ و زبان عرفی مردم به شمار می‌رفته و ناشناخته و رمزآلود نبوده است. به عنوان نمونه می‌توان به دلالت‌های نمادین اعدادی همچون «سبع» اشاره کرد که مفهوم نمادین «کثرت» برای آن در آرای بسیاری از مفسران شهرت یافته است (ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۲۱۹؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۷۵؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۵، ص ۱۲۸؛ حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ج ۴، ص ۲۷۸؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ج ۱۰، ص ۱۷۳؛ صادقی تهرانی، ۱۴۱۹، ص ۳۰۵؛ طالقانی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۱۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۶۷). لذا می‌توان معانی نمادین کلمات را از فرهنگ‌نامه‌های نمادشناسی ژان شوالیه و جی. سی کوپر استخراج و بر قرآن عرضه کرد (Besharati & Fakhari, 2023, 169).

۲-۳. زبان‌شناسی رایانشی و متن‌کاوی

زبان‌شناسی مطالعه علمی «زبان» و معنی‌شناسی مطالعه علمی «معنی» است. زبان‌شناسان از هر منظری که به زبان بنگرند، در این نکته متفق‌القول‌اند که مطالعه علمی در این دانش، توصیف پدیده‌های زبانی در چهارچوب یک نظام، بدون هر پیش‌انگاری است. از دیرباز، فلاسفه، منطقیون و زبان‌شناسان به مطالعه «معنی» توجه داشته‌اند. به همین دلیل در سنت مطالعه معنی می‌توان معنی‌شناسی را به سه شاخه عمده تقسیم کرد:

- معنی‌شناسی فلسفی که بخشی از مطالعه فلسفه زبان را تشکیل می‌دهد.

- معنی‌شناسی منطقی که بخشی از منطق ریاضی است و زبان را ابزاری برای صحبت درباره جهان خارج از زبان در نظر می‌گیرد.
- معنی‌شناسی زبانی که توجه آن معطوف به خود زبان است و با مطالعه معنی به دنبال کشف چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنی از طریق زبان است (صفوی، ۱۳۹۲، صص ۲۷ و ۲۸).

آنچه در این پژوهش استفاده شده، معناشناسی زبانی با رویکرد داده‌کاوی متن است که از آن به زبان‌شناسی رایانشی تعبیر شده است. در این بخش ابتدا اصطلاحات زبان‌شناسی رایانشی و داده‌کاوی متن شرح داده می‌شود و سپس چگونگی بررسی واژه نعمت از منظر متن‌کاوی ارائه خواهد شد.

۳-۲-۱. زبان‌شناسی رایانشی

زبان‌شناسی رایانشی برای اولین بار در سال ۱۹۴۹ برای ترجمه ماشینی قدم به عرصه ظهور نهاد. اولین مجله ترجمه ماشینی در سال ۱۹۵۲ برگزار و اولین مجله ترجمه ماشینی در سال ۱۹۵۴ منتشر شد. عبارت زبان‌شناسی رایانشی در سال ۱۹۶۵ ایجاد شد و در سال ۱۹۷۴ عناوین مجله ترجمه ماشینی و زبان‌شناسی رایانشی به مجله زبان‌شناسی رایانشی تغییر یافت. از سال ۱۹۸۰ تاکنون عبارت زبان‌شناسی رایانشی همچنان استفاده شده است. حوزه زبان‌شناسی رایانشی را می‌توان کاربرد علوم رایانه در مدلسازی ارتباطات زبان طبیعی به عنوان یک سیستم نرم‌افزاری تعریف کرد (Hausser, 1999, P3). زبان‌شناسی رایانشی از ابزارها و ساخت‌های ریاضی برای واکاوی موضوعاتی در علم زبان‌شناسی مانند: واج‌شناسی، ساخت واژه، نحو و معناشناسی استفاده می‌کند. نتایجی که بر پایه ساخت‌های ریاضی در دانش فوق به دست می‌آید، با استفاده از نظام‌های نرم‌افزاری کاربردی و طراحی مدل‌ها تحلیل می‌شوند (cf. Bolshakov & Gelbukh, 2004, PP 17-28). زبان‌شناسی رایانشی در بردارنده تحلیل زبان شناختی زبان طبیعی با استفاده از رایانه است. با توجه به این که زبان‌های طبیعی مبتنی بر قراردادهای اجتماعی هستند، زبان‌شناسی رایانشی در فاصله میان علوم طبیعی و ریاضیات از یک سو و علوم انسانی و علوم اجتماعی از سوی دیگر قرار دارد (Hausser, 1999, P3). پردازش زبان

طبیعی یکی از شاخه‌های هوش مصنوعی بوده که جهت بررسی و انطباق زبان رایانه و انسان به وجود آمده است (Russell & Norvig, 1995, P2). این پردازش از تعامل علوم گوناگون از جمله علوم رایانه، هوش مصنوعی و روانشناسی شناختی پدید آمده است (ایمانی، ۱۴۰۰، ص ۳۴). پردازش زبان طبیعی به هفت سطح تقسیم می‌شود که عبارت است از: آواشناسی، واج شناسی، تک‌واژشناسی، نحوی (جمله‌شناسی)، معناشناسی، کاربردشناسی و تحلیل گفتمان (ربیعی و همکاران، ۱۴۰۱، صص ۲۰۳ - ۲۰۴). سطوح مذکور با ساخت ریاضی و با بهره‌گیری از دانش رایانشی انجام می‌شود. در واقع تمام مسیرهای پژوهشی که به صورت سنتی و دستی انجام می‌شده است، به کمک رایانه و تکنیک‌های هوش مصنوعی در زبان‌شناسی رایانشی به نحو پیشرفته و با تفاوت‌هایی انجام می‌شود. در حالی که ساده‌ترین کار پردازش زبان طبیعی در سطح آواشناسی صورت می‌پذیرد، پیچیده‌ترین آن در سطح کاربردی (بررسی معنا با موقعیت و کاربرد آن) انجام می‌شود (Taskin & Al, 2019, P681). پردازش داده‌ها در این سطوح با استفاده از داده‌کاوی متن انجام می‌شود که شرح آن در بخش بعدی از نظر خواهد گذشت.

۳-۲-۲. داده‌کاوی متن

داده‌کاوی، هنر و علم آنالیز هوشمندانه داده‌هاست. هدف آن پیدا کردن دانش و بینش نسبت به داده‌های پژوهش است. این کنکاش گاهی به عنوان فرآیند ساختن مدل نیز تعریف می‌شود. مدل ساخته شده برای فهم بیشتر دانش نهفته در داده‌ها و پیش‌بینی وقایع استفاده می‌شود (Williams, 2011, P3). متن کاوی یا داده‌کاوی متنی، فرآیندی است که با استفاده از الگوریتم‌های مختلف داده‌کاوی، داده‌های کمی متون بدون ساختار را استخراج و پردازش کرده و از آن‌ها در جهت تولید دانش و اطلاعات با کیفیت و تحلیل‌پذیر استفاده می‌کند (مسجدی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۵۰۴). داده‌کاوی یا فرآیند کشف دانش در پایگاه داده، زمینه‌ای نسبتاً نوظهور است. داده‌کاوی پل ارتباطی میان علوم آمار، مهندسی کامپیوتر، هوش مصنوعی، شناسایی آماری الگو، یادگیری ماشین و محاسبات رایانشی نرم است. داده‌کاوی فرآیند یا پروژه‌ای نسبتاً پیچیده برای شناسایی الگوها و مدل‌های صحیح قابل استناد

و مفید در حجم وسیعی از داده‌هاست به گونه‌ای که این داده‌ها و مدل‌ها برای انسان‌ها قابل درک باشند. داده‌های در اختیار ما اغلب حجیم هستند و به تنهایی قابل استفاده نیستند؛ در واقع دانش نهفته در داده‌هاست که قابل استفاده است. در اینجاست که دانش داده‌کاوی به ما شناسایی الگوها، مدل‌ها و ارتباط میان عناصر مختلف در پایگاه داده را می‌دهد تا دانش نهفته در داده‌ها را کشف و نهایتاً این دانش را به اطلاعات تبدیل کنیم (مینایی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۷). براین اساس، به‌کارگیری متن‌کاوی در پردازش متون اسلامی نیز، دریچه‌ای جدید در بازیابی معارف اسلامی بوده و امکان خلق ایده‌های بدیع و راهکارهای مفید پژوهشی را در ذهن مخاطبان ایجاد خواهد کرد و تحولی عظیم در نوع ارائه مفاهیم و نظام معارف اسلامی در پی دارد (صالحی شهرودی و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۱۱۸).^۱

داده‌کاوی متون در سه مرحله انجام می‌شود:

۱- آماده‌سازی متن^۲: در این مرحله به پردازش مقدماتی متن نظیر برچسب‌گذاری کلمات بر اساس ویژگی‌هایی درون جداول انجام می‌شود.

^۱. علاقه‌مندان برای مطالعه بیشتر می‌توانند به منابع مرتبط با داده‌کاوی متن و زبان‌شناسی رایانشی مانند کتب زیر مراجعه نمایند:

- Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis (Leonard Kaufman & Peter Rousseeuw, 1990)
- Speech and Language Processing (Dan Jurafsky & James H. Martin, 2025)
- Text Mining with R: A Tidy Approach (Julia Silge & David Robinson)
- Foundations of Statistical Natural Language Processing (Christopher D. Manning & Hinrich Sch tze)

از جمله پایان‌نامه‌های قرآن‌کاوی رایانشی نیز عبارتند از: «ارائه چارچوبی برای استخراج روابط بین دو مفهوم در یک متن به کمک شبکه مفهومی (مطالعه موردی: علم و ایمان در متن قرآن)» (فاطمه اسدی، ۱۳۹۸)، «رابطه ساختار آیات قرآن با ترتیب نزول به کمک خوشه‌بندی با روش SOM» (نجمه زارع مدوئیه، ۱۳۹۶) و «تشخیص احساس در متن قرآن کریم با استفاده از روش‌های یادگیری عمیق» (مصطفی کرمی، ۱۴۰۱).

^۲. Pre processing.

۲- پردازش متن^۱: در این مرحله داده‌های آماده‌سازی شده، با استفاده از الگوریتم‌های داده‌کاوی، پردازش و الگوهای مرتبط بر پایه کلمات کلیدی استخراج می‌شوند.

۳- ارزیابی مدل‌ها^۲: مدل و الگوهای خروجی مرحله قبل با روش‌های معینی مورد آزمایش قرار می‌گیرند و صحت سنجی می‌شوند (آذری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۸۶).

با توجه به این که پژوهش حاضر بخشی از یک پژوهش گسترده‌تر است که چندین کلمه را در کنار «نعمت» واکاوی نموده است، مرحله ارائه مدل را نداشته و تا پردازش داده‌ها در قالب خوشه‌بندی و تطبیق آن با نمادهای آیینی - فرهنگی انجام شده است. سوال اصلی این پژوهش نیز ارائه مدل نبوده، بلکه با استفاده از خوشه‌بندی تطبیقی باید بازتعریفی از واژه «نعمت» ارائه دهد. خوشه‌بندی مبحثی از علم داده‌کاوی متن است. خوشه‌بندی فرآیندی در یادگیری ماشین و تحلیل داده‌هاست که هدف آن گروه‌بندی نمونه‌های داده به مجموعه‌هایی به نام "خوشه" (Cluster) است، به گونه‌ای که نمونه‌های درون یک خوشه بیشترین شباهت را به یکدیگر داشته باشند و در عین حال، نسبت به اعضای خوشه‌های دیگر بیشترین تفاوت را داشته باشند. این شباهت یا تفاوت معمولاً با استفاده از معیارهای فاصله یا شباهت سنجیده می‌شود. خوشه‌بندی سعی دارد ساختار پنهان در داده‌ها را بدون نیاز به برچسب‌های از پیش تعریف شده آشکار کند (Witten, Frank & Hall, 2011, p275). خوشه‌بندی با توجه به توصیف واقعیت بوده و صرف نظر از نظریه‌ها و دسته‌بندی‌های موجود، گروه‌های معنایی جدیدی را به عنوان خوشه ارائه می‌دهد. خوشه‌بندی اسناد به یک یا چندین دسته، به نوع متن و کارکرد آن بستگی دارد و به شکلی انجام می‌شود که داده‌های موجود در هر زیرمجموعه، برخی از ویژگی‌های مشترک طبقات مشابه را هم دارا باشند (Patel & Sharma, 2014, PP5623-5624). باید در نظر داشت خوشه‌بندی در مسیر تحقیق با استفاده از ویژگی‌هایی مبتنی بر ظاهر، معنا،

1. Training.

2. Cost Matrix.

سبک و نظائر آن انجام می‌شود. به عنوان مثال در این مقاله کاربردهایی مانند طهارت، وحی، روح القدس در خوشه قدسیت جای گرفته‌اند با این معیار که همگی مرتبط با امور مقدس هستند.

۳-۲-۳. بررسی واژه «نعمت» از منظر داده‌کاوی متن قرآن

کلمه «نعمت» را باید از جمله کلمات پرکاربرد در متن قرآن دانست که دارای مفهومی انتزاعی با طیف گسترده‌ای از مصادیق معنایی است. از این رو بررسی مفهوم این کلمه با نظر داشت کل آیه و الفاظ همنشین آن در هر یک از موقعیت‌های درون متن قرآن، ضروری است. این کاربردهای معنایی که درحقیقت، داده‌های متن هستند، درون فایل‌های اکسل جمع‌آوری می‌شوند. بدین‌سان که ابتدا تمامی کاربردهای معنایی کلمه مورد نظر (نعمت) در هر آیه‌ای که حاوی این کلمه است، استخراج می‌شود. برای استخراج هر کاربرد معنایی از همنشین‌های کلمه و سیاق آیه استفاده می‌شود و مفاهیمی که از سیاق و کاربرد موقعیتی کلمه در آیه به دست می‌آید، در جدولی به عنوان داده تجمیع می‌شود. به عنوان مثال برای «نعمت» جدول زیر تدوین شده است.

جدول ۱: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن^۱

ردیف	متن آیه	کاربرد معنایی
1	«وَ إِذَا طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ فَبَلِّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ لَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَ لَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظْكُمْ بِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (البقرة: ۲۳۱)	انس و الفت نعمت نبوت: هدایت، احکام الهی، علم الهی (کتاب و حکمت)
2	«وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ	نعمت برادری: انس و الفت، امنیت، وحدت، نصرت و یاری

۱. به علت حجم زیاد آیات بخشی از سطرهای جدول در این صفحه نمایش داده شده است.

<p>نعمت نجات: تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>مِنَ النَّارِ فَانْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (آل عمران: ۱۰۳)</p>	
<p>نعمت نجات: تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ لَّا يَمْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (المائدة: ۱۱)</p>	<p>3</p>
<p>نعمت نبوت: قدسیت (ارتباط با عالم بالا)، رهبر و ولی، رزق معنوی، هدایت، معجزه، احکام الهی، حیات. نعمت حکومت و فرمانروایی: وحدت، انس و الفت، امنیت، بقاء نعمت عطایا و تفضیل: برتری</p>	<p>«وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَ لَكُم مَّلُوكًا وَ آتَاكُم مَّا لَمْ يُوْت أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ» (المائدة: ۲۰)</p>	<p>4</p>
<p>نعمت عهد و پیمان (ميثاق): امنیت، انس و الفت، حیات و بقاء، وحدت، آسایش و راحتی (در سیاق آیه قبل که تطهیر و آسانی در عسر و حرج است)</p>	<p>«وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُم بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَ اطعنا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (المائدة: ۷)</p>	<p>5</p>
<p>نعمت نجات: تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>«وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَ يُدْخِلُونَ أُنثَاءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ» (ابراهيم: ۶)</p>	<p>6</p>
<p>نعمت نجات: تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» (الأحزاب: ۹)</p>	<p>7</p>
<p>نعمت رحمت و رزق: لذت، شادابی، آرامش، امنیت، حیات و بقاء، حاصلخیزی نعمت خلقت: حیات بخشی</p>	<p>«يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَآئِي تُوْفِكُونَ» (فاطر: ۳)</p>	<p>8</p>
<p>سباق آیات قبل که جنگ احد و بدر و شکست در جنگ احد علت خودشان بوده اند نعمت نجات: تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>«ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (الأنفال: ۵۳)</p>	<p>9</p>

<p>نعمت معجزه: نشانه، معجزه، قابل درک و واضح بودن (ویژگی نعمت معجزه) بینه، نعمت نبوت: قدسیت (ارتباط با عالم بالا، وحیانی بودن، ولی، رزق معنوی، هدایت، احکام الهی، حیات) نعمت نجات (امنیت از عذاب): تجدید حیات، بقاء، آسایش و راحتی، نصرت و یاری، امنیت</p>	<p>«سَلِّ بْنِ إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (البقرة: ۲۱۱)</p>	<p>10</p>
--	---	-----------

همان طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می شود، به عنوان مثال در آیه: «و اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (آل عمران: ۱۰۳) با توجه به سیاق آیه که چنگ زدن به ریسمان الهی و دوستی پس از دشمنی ها را بیان داشته و همنشینی نعمت با «إِخْوَانًا» کاربردهای معنایی: «انس و الفت»، «وحدت»، «نصرت و یاری» و نیز با نظر داشت نجات از لبه آتش کاربردهای معنایی: «نجات»، «امنیت» و «تجدید حیات» برای «نعمت» استخراج شده و در جدول شماره ۱ آمده است.

مرحله بعد خوشه‌بندی داده‌های جدول است. به طور خاص در مقاله نعمت خوشه‌های به دست آمده از کاربردهای معنایی لفظ نعمت و تطابق آن با خوشه‌های مرتبط با نمادهای آیینی - فرهنگی به عنوان دسته‌های جدید موجود در این حوزه موجب استحکام پژوهش و عرضه نتایج نو می‌شود. بر این اساس، در مرحله خوشه‌بندی، کاربردهای معنایی کلمه مورد نظر (نعمت) که در جدول تجمیع شده بودند، بر اساس قرابت معنایی در خوشه‌هایی جای می‌گیرند. خوشه‌بندی در بخش دوم این پژوهش برای نمادهای آیینی - فرهنگی نعمت نیز انجام شده است تا تحلیل تطبیقی و یافتن موارد اشتراک با روش داده کاوی متن تسهیل شود.

۴. خوشه‌بندی کاربردهای معنایی نعمت در قرآن

ریشه «ن ع م» ۱۴۴ بار در قرآن به کار رفته است. ۸۹ مورد از مشتقات آن مرتبط با موضوع پژوهش حاضر بوده که در دو ساختار فعلی و اسمی به کار رفته‌اند. ۱۸ مورد

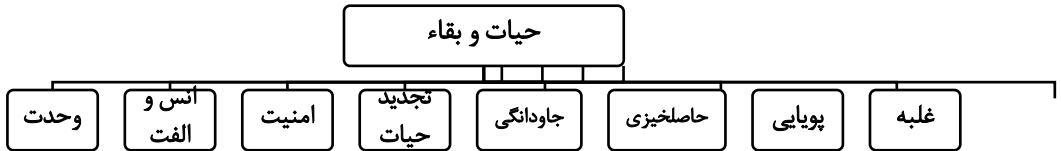
ساختار فعلی به جز یک مورد که در باب تفعیل «نَعْمَةٌ» است، بقیه در باب افعال هستند. ۷۱ مورد باقی‌مانده دارای ساختار اسمی است. ۲ بار «نَعْمَةٌ»، ۴۷ بار «نِعْمَةٌ»، ۱ بار «نِعْمَةٌ»، ۲ بار «أَنْعَمَ»، ۱۷ بار «نَعِيمٌ» و ۱ بار اسم فاعل «نَاعِمٌ» به کار رفته است. نعمت در برخی از آیات قرآن کریم با واژه «الله» مثل «نِعْمَتَ اللَّهِ» و «أَنْعَمَ اللَّهُ» و «رَبِّ» مثل «نِعْمَتَ رَبِّي» و «بِنِعْمَتِ رَبِّكَ» و گاه با اضافه به ضمیری که مرجع آن خداست مثل «نِعْمَتُهُ»، «نِعْمَتِي»، «أَنْعَمْنَا» به خداوند نسبت داده شده است. در آیه «وَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ الَّذِي هُوَ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (الشعراء: ۲۲) از زبان حضرت موسی (ع) خطاب به فرعون نعمت به غیر خدا نسبت داده شده است که البته این جمله استفهامی است و معنای انکار را می‌رساند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۳۷۰).

در این بخش، با توجه به بافت آیاتی که دارای لفظ نعمت هستند، کاربردهای معنایی نعمت که از کل آیات مربوطه حاصل شد و در جدول شماره ۱ تجمیع شده بود، بر اساس قرابت معنایی در خوشه‌هایی جای گرفتند که نام خوشه‌ها بر اساس اشتراک معانی از این قرار است: حیات و بقا؛ سرمایه؛ معنویت؛ نبوت؛ قدسیت و برگزیدگی.

۴-۱. حیات و بقاء

«وحدت» در آیه: «وَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ الَّذِي هُوَ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (الشعراء: ۲۲) عبارت: «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» (آل عمران: ۱۰۳) از کاربردهای معنایی نعمت است و به لحاظ این که وحدت و انس و الفت با رویکرد اجتماعی موجب بقاء و استحکام جوامع بشری می‌گردد در این خوشه قید گردیده است. «امنیت» در آیه: «أَنْتُمْ جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا... وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ» (العنکبوت: ۶۷) از دیگر کاربردهای معنایی نعمت است و چون با ایجاد حرم امن در مکه، جان و مال مردم از راهزنان در امان بود و موجب بقاء آنان می‌شد در این خوشه قرار گرفته است. «تجدید حیات» در آیه: «ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» (ابراهیم: ۶) از کاربردهای معنایی نعمت بوده و چون با نجات یافتن قوم بنی اسرائیل از دست فرعونیان که آنها را می‌کشتند، حیاتی دوباره به این قوم بخشیده شده است

در این خوشه آمده است. «جاودانگی» در آیه: «أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا» (الأحقاف: ۱۴) از کاربردهای معنایی نعمت و میلی است که از ابتدای خلقت در انسان

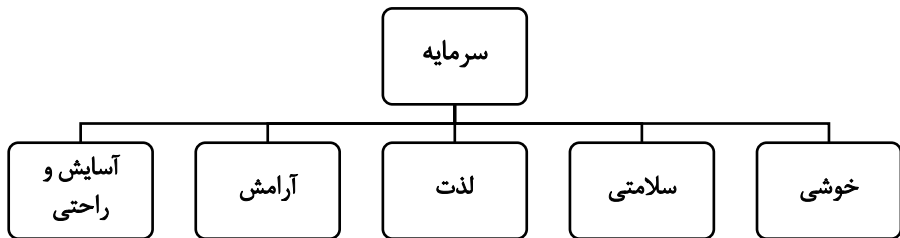
نمودار ۱: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در خوشه حیات و بقاء

بوده و شیطان نیز در آیه «أَوْ تَكُونًا مِنَ الْخَالِدِينَ» (الأعراف: ۲۰) از این خواهش انسان برای فریب وی بهره برد که مرتبط با بقاء اوست، لذا در این خوشه آمده است. «حاصلخیزی» در آیه: «لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ» (القلم: ۴۹) از کاربردهای معنایی نعمتی است که خداوند به دنبال توبه حضرت یونس^(ع) با سرسبزی و رویاندن گیاه در اطرافش او را از یک محیط بی آب و علف نجات داد و در واقع حیاتی دوباره به او بخشید؛ لذا حاصلخیزی در این خوشه قرار داده شده است. «پویایی» در آیه: «لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ» (الزخرف: ۱۳) از مفاهیم نعمت است. سفر و جابجایی به وسیله کشتی در دریا و چهارپایان موجب انتقال، حرکت و پویایی انسان است و از آنجایی لازمه زندگی و بقاء تحرک و کسب و کار می باشد در این خوشه بیان گردیده است. «غلبه» در آیه: «أَذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ... وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ» (المائدة: ۱۱۰) از جمله مفاهیم نعمتی است که خداوند به حضرت عیسی^(ع) عطا نمود تا بتواند با دلایل روشن خود را از شرّ و آسیب بنی اسرائیل باز دارد و بر آنان غلبه نماید. از این رو این معنا در این خوشه ذکر شده است.

۴-۲. سرمایه

مطالعه کاربردهای قرآنی «نعمت» بر وجود چندین کاربرد مفهومی نزدیک به هم که همگی در حوزه سرمایه قرار دارند، صحه می گذارد (نمودار شماره ۲). «خوشی» در آیه: «يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا» (یونس: ۲۲) با توجه به سیاق مشترک کشتی های جاری در دریا که در آیه «الْفُلُكُ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ» (لقمان: ۳۱) نعمت الهی محسوب می شوند، نعمت

شادمانی از باد خوشی که کشتی‌ها را به حرکت درمی‌آورد از کاربردهای معنایی نعمت است از آنجایی که بهره‌مندی از این نعمت نیاز به سرمایه و دارایی دارد، در این خوشه آمده است. «سلامتی» در آیه: «وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ ... ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً» (الزمر: ۸) از کاربردهای معنایی نعمت در تقابل با لفظ «ضُر» است. این واژه در قرآن کریم در معانی مختلفی به کار رفته است. در آیه: «فَأَسْتَجِبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ» (الأنبياء: ۸۴) خداوند اشاره به کشف ضُر و رفع بیماری حضرت ایوب (ع)، سلامتی وی و همچنین بازگشت مال و دارایی وی دارد. بنابراین مفهوم سلامتی در این خوشه قرار گرفته است و یکی از انواع دارایی‌های انسان است. «لذت» در آیه: «وَ نَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَكَاهِينَ» (الدخان: ۲۷) از مفاهیم نعمت است. لذت، حسی است که از برخورداری و دارایی امور مطلوب حاصل می‌شود و رابطه معنایی با سرمایه دارد. «آرامش» در آیه: «فَرَوْحٌ وَ رَيْحَانٌ وَ جَنَّةٌ نَعِيمٍ» (الواقعة: ۸۹) از دیگر کاربرد معنایی نعمت است. این آیه به توصیف حال مؤمنان مقرب در لحظه مرگ می‌پردازد و بیان می‌کند که آنان از دو نعمت روح و ریحان که سرمایه معنوی است برخوردارند و برای رسیدن به آرامش به چیز دیگری نیاز ندارند از این رو، می‌توان این معنا را در خوشه مذکور قرار داد. «آسایش و راحتی» در آیه: «وَ اجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ» (الشعراء: ۸۵) از مفاهیم نعمت است. مراد از ارث به دست آوردن چیزی بدون مشکل و زحمت است و یا به معنای آن است که هر انسانی در بهشت و جهنم منزلی دارد و اگر کسی به جهنم برود، سهم بهشت او به اهل بهشت به ارث می‌رسد (مکارم، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۲۶۳). نظر به مفهوم مادی نعمت در آیه، آسایش و راحتی در این خوشه قرار داده شده است.

۴-۳. معنویت

مطالعه کاربردهای قرآنی لفظ «نعمت» تأیید می‌کند که این واژه دارای چندین کاربرد مفهومی است که همگی در خوشه معنویت جای می‌گیرند و به دیگر بیان، رابطه معنایی با مفهوم معنویت دارند (نمودار شماره ۳). «رحمت و رضایت» در آیه:

«بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوَانٍ وَ جَنَاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ»
(التوبة: ۲۱)

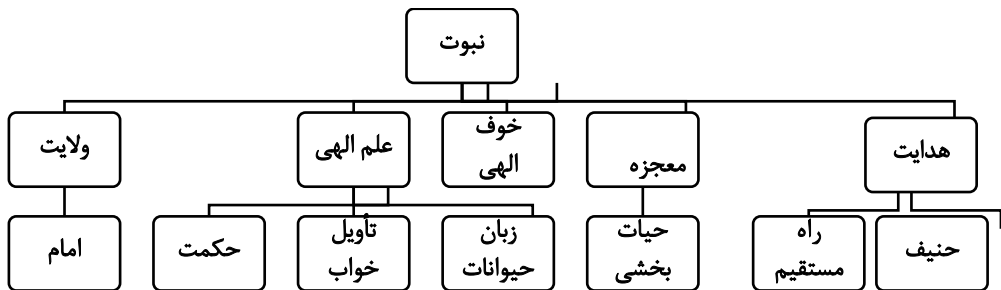
نمودار ۱: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در خوشه معنویت

رحمت، رضایت و بهشت می‌دهد. «رحمت الهی» به عنوان یکی از اصول معنویت در دین اسلام شناخته می‌شود و نشان‌دهنده لطف و بخشش بی‌پایان خداوند به بندگانش است. رضایت و خشنودی خداوند در این آیه نیز نشان‌دهنده مقام و منزلت معنوی انسان در بهشت و خشنودی خداوند از اعمال و رفتار انسان‌هاست که به عنوان پاداش بهشت به آنها اعطا می‌شود لذا مفاهیم فوق‌الذکر در این گروه آمده‌اند. «مغفرت» در آیه: «لَوْ لَا أَنْ تَدَارِكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ» (القلم: ۴۹) از دیگر کاربردهای معنایی نعمت است که به حضرت یونس^(ع) عطا شد و او را به سوی خدا بازگرداند و مشمول رحمت الهی شد. از این رو مغفرت در خوشه معنویت به کار رفته است.

۴-۴. نبوت

بررسی دقیق کاربردهای قرآنی «نعمت» نشان می‌دهد که این واژه شامل چندین کاربرد مفهومی است که همگی در خوشه نبوت قرار گرفته‌اند (نمودار شماره ۴). در آیه «إِنَّ إِتْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا... شَاكِرًا لِأَنْعَمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (النحل: ۱۲۰ و ۱۲۱)، «ولایت و امامت» «حنیف»، «هدایت» و «راه

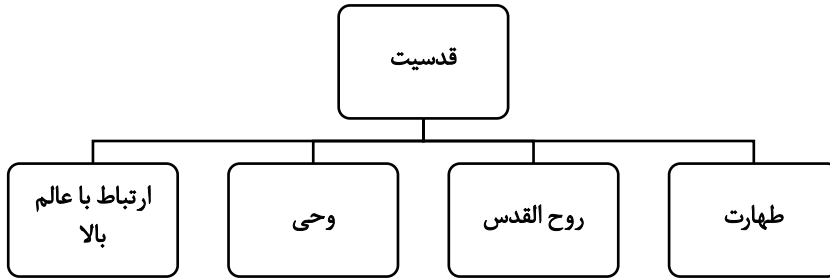
مستقیم) از مفاهیم نعمتی است که خداوند به حضرت ابراهیم^(ع) عنایت نموده است. مراد از اَمْت در این آیه رهبر و امام تمام خداپرستان است (قرائتی، ۱۳۸۸، ج ۴، ص ۵۹۷) و آیه «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (البقرة: ۱۱۸) نیز مبین مقام نبوت، خَلْت و امامت ایشان است (طیب، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۱۷۹). همچنین در آیات ۸۴ تا ۸۶ سوره انعام، پروردگار متعال پس از شمردن تعدادی از پیامبران هدایت و راه مستقیم را با عبارت: «وَأَجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (الأنعام: ۸۷) به آنان نسبت می‌دهد بنابراین، این کاربردها در این خوشه بیان شده‌اند. «معجزه و حیات‌بخشی» در آیه: «ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ ... وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي» (المائدة: ۱۱۰) از کاربردهای معنایی نعمت است و از آنجایی که معجزه لازمه اثبات نبوت و تبلیغ دین است و در این آیه نیز معجزه حضرت عیسی^(ع) موجب حیات‌بخشی مردگان شده است این دو وجه از معنا در این خوشه به کار رفته‌اند. «خوف الهی» در آیه: «قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ» (المائدة: ۲۳) از مفاهیم نعمت است و از آنجایی که دو نفری که خدا بر آنان انعام کرده بود دو تن از اولیاء الله بوده‌اند (طباطبایی، ج ۵، ص ۴۷۳) و بزرگان از مفسرین شیعه و سنی این دو: یوشع بن نون و کالب بن یوفنا را دوتن از دوازده نقیب بنی اسرائیل می‌دانند (همان، ص ۴۷۵) و پیامبر محسوب می‌شوند در این خوشه آمده است. «علم الهی» در زمینه‌های تأویل خواب «وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَ يُتِّمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ» (یوسف: ۶)، زبان حیوانات «فَتَبَسَّمْ صَاحِبًا مِنْ قَوْلِهَا ... نِعْمَتِكَ» (النمل: ۱۹) و حکمت «ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ... وَ إِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ» (المائدة: ۱۱۰) از کاربردهای معنایی نعمت است. این آیات نشان‌دهنده آن هستند که خداوند علم ویژه را به پیامبران خود عطا کرده است تا مردم عصر خود را هدایت نمایند لذا این مفاهیم در این خوشه کارسازی شده‌اند.

نمودار ۲: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در خوشه نبوت

۴-۵. قدسیت

تأمل در کاربردهای قرآنی نعمت، بر وجود چندین کاربرد مفهومی نزدیک به یکدیگر که همگی درحوزه قدسیت (امور مقدس) جای می‌گیرند، صحه می‌گذارد (نمودار شماره ۵). «طهارت» در آیه: «يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُنَمِّمَ نِعْمَتَهُ» (المائدة: ۶) از جمله کاربردهای معنایی نعمت است که در خوشه قدسیت (امور مقدس) جای می‌گیرد با توجه به این که در هر آیینی طهارت لازمه ورود به دین است و موجب پاک کردن ناپاکی‌های جسمانی و روحانی می‌شود. در آیه: «أَذْكُرُّ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَ عَلَى الْوَالِدَاتِ إِذْ أُيِّدْتِكُمْ بِرُوحِ الْقُدُسِ تَكَلَّمُ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَ كَهَلًا» (المائدة: ۱۱۰) «روح القدس»، «وحی» و «ارتباط با عالم بالا» از کاربردهای معنایی نعمت است. به دلیل این که روح القدس دارای ویژگی‌های الهی و قدسی است و نماد پاکی و قداست به شمار می‌رود، همچنین وحی به عنوان ارتباط مستقیم با خداوند و دریافت پیام‌های الهی، یکی از اصلی‌ترین کاربردهای قدسیت است و از سوی دیگر سخن گفتن حضرت عیسی^(ع) در گهواره با مردم و در میان‌سال‌ها نیز با یاری روح القدس بوده که به عنوان

واسطه‌ای برای انتقال قدرت الهی به حضرت عیسی (ع) عمل می‌کند و نشان‌دهنده

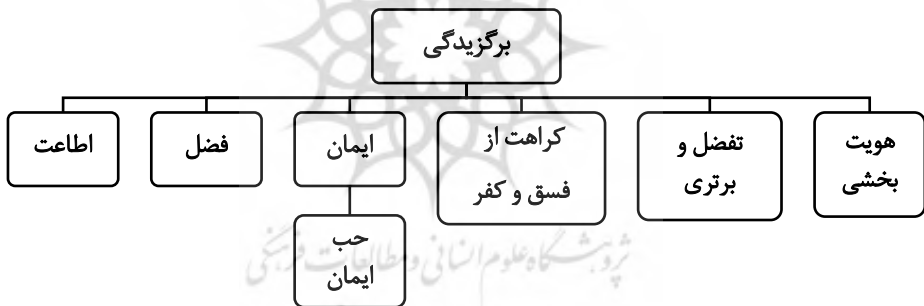
نمودار ۳: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در خوشه قدسیت

ارتباط مستقیم او با عالم بالا است. لذا این مفاهیم در خوشه قدسیت جای گرفته‌اند.

۴-۶. برگزیدگی

تأمل در کاربردهای قرآنی نعمت، وجود چندین کاربردی مفهومی نزدیک به هم در حوزه برگزیدگی را تأیید می‌کند (نمودار شماره ۶). «هویت‌بخشی» در آیه: «وَ لِأَنَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (البقرة: ۱۵۰) از کاربرد معنایی نعمتی است که خداوند با تغییر قبله از بیت‌المقدس به کعبه، به مسلمانان هویتی مستقل و متمایز از سایر ادیان بخشید. این تغییر جهت، نمادی از برگزیدگی دینی است که به مسلمانان داده شده و آنها را به عنوان امتی برگزیده و مستقل معرفی کرده و به تقویت هویت دینی و فرهنگی مسلمانان کمک می‌کند و آنها را در مسیر هدایت الهی قرار می‌دهد. لذا این مفهوم در این خوشه آمده است. «برتری و تفضیل» در آیات: «ادْكُرُوا نِعْمَتِي الَّتِي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ اَنْنِي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (البقرة: ۴۷) و «ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ ... وَ اَتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ اَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ» (المائدة: ۲۰) از دیگر کاربردهای معنایی نعمت است. خداوند در این آیات با بیان نعمت‌هایی مثل انبیاء، ملک و فرمانروایی و نجات بنی‌اسرائیل را نسبت به جهانیان برتری داده و وارث مشرق و مغرب (الأعراف: ۱۳۷) گردانیده است. در قرآن کریم به کرات از شکنجه‌های فرعونى مانند سربريدن فرزندان و زنده نگه داشتن زنان به عنوان عذاب سوء نامبرده شده است (بهارزاده و سروی، ۱۳۸۵، ۸۶) که خداوند آنان را از ظلم

فرعون نجات بخشید و سپس برتری بخشید. لذا کاربرد مذکور در این خوشه آمده است. «اطاعت»: در آیه «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (النساء: ۶۹) از جمله کاربرد معنایی نعمتی است که خداوند به افراد برگزیده خود عطا کرده است. لفظ نعمت در آیه «وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَ زَيَّنَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ فَضَلَّ مِنْ اللَّهِ وَ نِعْمَةً» (الحجرات: ۸ و ۹) مبین کاربردهای معنایی «فضل»، «ایمان و حب ایمان» و «کراهت از فسق، کفر و عصیان» است و از آنجایی که این کاربردها نشان‌دهنده لطف خاص خداوند به مؤمنان برگزیده‌اش بوده و آنها را به راه راست هدایت کرده است، لذا همگی در خوشه برگزیدگی جای گرفته‌اند. همچنین خداوند در آیه: «وَ كَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ ... وَ يُمِئُ نِعْمَتَهُ» (یوسف: ۶) به حضرت یوسف (ع) و در آیه: «أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ... مِمَّنْ هَدَيْنَا وَ اجْتَبَيْنَا» (مریم: ۵۸) به تعدادی از پیامبران برگزیده خویش اشاره نموده است.

نمودار ۴: کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در خوشه برگزیدگی

۵. نمادهای آیینی - فرهنگی همسو با کاربردهای قرآنی نعمت

در این بخش نمادهای همسو با کاربردهای قرآنی از منابع آیینی - فرهنگی استخراج گردیده است. بدین ترتیب که کاربردهای معنایی موجود در خوشه‌های ۱ تا ۶ کاربردهای قرآنی (بخش قبل) در کتب شوالیه و کوپر جستجو و سپس کاربردهای مرتبط با نعمت شناسایی شده‌اند.

۵-۱. حیات و بقاء

در این بخش نمادهای آیینی - فرهنگی کلماتی بررسی گردیده که مشتمل بر کاربردهای نعمت در فرهنگ‌نامه‌های تخصصی نماد هستند و کاربردهای همسو با قرآن در دسته حیات و بقاء (نمودار شماره ۱) استخراج و نتایج در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

۵-۱-۱. دریا: دریا نماد پویایی، زندگی، استحاله، نماد ناخودآگاه و سرچشمه جوی‌هایی است که حیات‌بخش هستند. کودک به آب انداخته شده نمادی از تولد دوباره است (شوالیه و همکاران، ۱۹۹۰، ج ۳، ص ۲۱۷). در ادبیات عامیانه یهودی، جدایی آب‌های بالا و پایین پس از خلقت، نمادی از امنیت است (شوالیه و همکاران، ۱۹۹۰، ج ۱، ص ۱۵). آب عطیه‌ی آسمانی بوده و نماد جهانی حاصلخیزی و باروری است (همان، ص ۸). آب بر روی زمین با قدرت کامل آسمانی به عنوان عنصر عشق و وحدت ظاهر می‌شود. حکمای قدیم معتقد بودند که خاستگاه اشیاء از آب است و تمامی احساسات دلیپذیر ما از جریان و حرکت امواج آبی اولیه سرچشمه می‌گیرد (همان، ص ۲۴). اقیانوس نماد آب‌های اولیه، حرکت بی‌پایان و منبع حیات و تمامی امکانات است. در آیین تائویی، اقیانوس به عنوان اصل نخستینی که آفرینش را بدون خستگی شکل می‌دهد، شناخته می‌شود. همچنین، در آیین‌های سومری و سامی، اقیانوس نماد همه حیات است (کوپر و همکاران، ۱۹۸۷، ص ۴۶). بنابراین دریا در همه کاربردهای معنایی به غیر از غلبه با کاربردهای قرآنی نعمت مشترک است.

۵-۱-۲. جنگل: در فرهنگ سلتی، جنگل‌ها و صومعه‌ها نمادهای معنوی مهمی بودند. درختان به عنوان نماد زندگی و واسطه‌ای بین زمین و آسمان (وحدت) در نظر گرفته می‌شدند (شوالیه، ج ۲، ص ۴۵۵). جنگل‌ها به طور کلی نماد خرد و دانش فوق بشری باقی هستند. در میان یونانیان باستان و رومیان، بیشه‌ها مرکز زندگی و نمادی مادرانه بودند. این بیشه‌ها نمادی از ناخودآگاه، میل به امنیت و احیاء و سرچشمه تجدید حیات هستند (همان، صص ۱۵۳-۱۵۲). جنگل نماد ورود به

آیین‌های جدید است (کوپر، ص ۱۱۰). بر این پایه جنگل در مفاهیم حیات، وحدت، غلبه، امنیت، تجدید حیات با کاربردهای قرآنی نعمت همسو هست.

۱-۳- بهشت: بهشت با نعمت‌های فراوان چشمه‌های مرکزی و چهار رود، مرکز معنویت و جاودانگی است و نقطه ارتباط میان آسمان و زمین محسوب می‌شود (شوالیه، ج ۱، ص ۱۳۹-۱۳۵). ابن عربی، بهشت را جای زندگی (حیات) و طبقات آن را نشانه‌ی درجات کمال می‌داند. کشیشان ایرلندی در قرون وسطی بهشت را با سرزمین موعود و زمین حاصلخیز برابر می‌دانستند، جایی که هیچ گونه خطر و مخلوق مضر وجود ندارد (شوالیه، ج ۲، ص ۱۳۹). بهشت نماد مرکز کیهانی، جایگاه جاودانگی و مرکز معنوی است (کوپر، صص ۶۵-۶۶). بر این پایه بهشت در معانی حیات، جاودانگی، حاصلخیزی و امنیت با کاربردهای قرآنی نعمت همسو است.

جدول ۱: کاربردهای هم‌سو با قرآن در نمادهای آیینی- فرهنگی در خوشه حیات و بقاء

کاربردهای معنایی							خوشه	مصادیق	
وحدت	انس و الفت	امنیت	جاودانگی	تجدید حیات	حاصلخیزی	پویایی	غلبه		حیات و بقاء
*	*	*		*	*	*		*	دریا
*	*	*		*			*	*	جنگل
		*	*		*			*	بهشت

۵-۲. سرمایه

در این بخش برخی از مصادیق نعمت در منابع فرهنگی بررسی و کاربردهای همسو با قرآن در خوشه سرمایه (نمودار شماره ۲) استخراج و در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

۱-۲-۵. عسل: عسل به طور کلی به عنوان نمادی از خوشبختی، سرمایه، تمامیت و شیرینی شناخته می‌شود. در وداها، عسل به عنوان یک اصل بارورکننده ستایش می‌شود و نمادی از زندگی و جاودانگی است. در تعلیمات بودا، عسل نماد حکمت است. بودا تعلیمات خود را مانند خوردن عسل که آغاز و میانه و پایانش

شیرین است می‌داند. کامل بودن غسل موجب گردیده تا نماد حمایت و آرامش گردد. در اسلام، غسل به عنوان یک نعمت الهی و دارویی شفابخش شناخته می‌شود. احادیثی از پیامبر اسلام (ص) نقل شده که غسل را به عنوان اکسیر و دارویی برای جلب نظر خداوند و حفظ سلامتی معرفی می‌کنند. برای سرخپوستان آمریکا، غسل یکی از ملزومات آیینی و پزشکی است و در مراسم مختلف نقش مهمی ایفا می‌کند (شوالیه، ج ۴، صص ۲۶۶-۲۷۰). غسل در معانی سرمایه، آرامش و سلامتی با نمادهای نعمت در قرآن مشترک است.

۲-۲-۵. اجرام سماوی: دهه دوم برج سرطان تحت استیلای عطارد نشانه‌ی شمع، ثروت (سرمایه) و فراوانی است. در دهه سوم برج میزان، مرد جوانی با جامی در دست، نماد آسایش، نعمت و زندگی آرام تحت تأثیر مشتری است (شوالیه، ج ۳، صص ۲۸۴ و ۲۸۷). زحل نماد بی‌نیازی و وارستگی، جدا شدن از قیود است (همان، صص ۴۴۷). زهره به عنوان خدای عشق و ملکه لذت‌ها، دوستدار شادی و لذت است. این ستاره در طالع‌بینی نماد کشش غریزی، همدلی، هماهنگی و لطافت است (همان، صص ۴۸۹). افرادی که تحت علامت اورانوس به دنیا آمده‌اند از عطیه‌ی بی‌نیازی، آرامش و صفا بهره‌مندند و دوستی‌شان با جان‌نثاری اجتماعی همراه است (همان، صص ۲۴۲). زهره نماد آرامش قلب و خوشبختی است (همان، صص ۴۹۰). نمادهای مذکور با تمامی کاربردهای قرآنی نعمت به غیر از سلامتی مشترک هستند.

جدول ۲: کاربردهای هم‌سو با قرآن در نمادهای آیینی - فرهنگی در خوشه سرمایه

جدول شماره ۳: خوشه سرمایه							
کاربردهای معنایی						خوشه	مصادیق
آسایش و راحتی	آرامش	لذت	سلامتی	خوشی	بی‌نیازی	سرمایه	
	*		*			*	غسل
*	*	*		*	*	*	اجرام سماوی

۵-۳. معنویت

در این بخش به برخی از مصادیق نعمت در شوالیه و کوپر پرداخته شده و کاربردهای همسو با قرآن در زمینه معنویت (نمودار شماره ۳) استخراج و نتیجه در جدول شماره ۴ بیان شده است.

۵-۳-۱. باران: آنچه از آسمان بر زمین فرود می‌آید نماد حاصلخیزی، روح، نور و اثرات معنوی است. باران خاستگاه اصل فعال آسمانی است و همه تجلیات از آن اخذ شده است. در اشعیاء باران نشانه باز شدن زمین، آمرزش و رحمت است (شوالیه، ج ۲، ص ۱۸). باران نماد رحمت الهی، وحی، تطهیر و آشکار شدن معنویت است (کوپر، ص ۵۰). از این رو باران با کاربردهای معنایی معنویت، رحمت، مغفرت با کاربردهای قرآنی هم‌پوشانی دارد.

۵-۳-۲. کشتی: محراب کلیسا به دلیل نمادگرایی آن به عنوان سفینه و کشتی، نمادی از سفر معنوی و نجات است. بودا نیز به عنوان کشتی‌بان بزرگ، مومنان را از اقیانوس هستی عبور می‌داد. زورق سنگی نماد کلیسا است؛ زیرا مسیح در آن حاضر است و وسیله نجات محسوب می‌شود و در محراب کلیسا نیز به شکل کشتی وارونه دیده می‌شود. در روم باستان، کشتی‌رانی به جستجوی کانون معنوی یا جاودانگی تعبیر می‌شد (شوالیه، ج ۴، ص ۵۶۸-۵۶۹). بر این اساس کشتی در کاربردهای معنایی معنویت با کاربردهای قرآنی نعمت مشترک است.

جدول ۳: کاربردهای همسو با قرآن در نمادهای آیینی - فرهنگی در خوشه معنویت

جدول شماره ۴ : خوشه معنویت					
کاربردهای معنایی				خوشه	مصادیق
مغفرت	اکرام	رحمت	رضایت	معنویت	
*		*		*	باران
				*	کشتی

۵-۴. نبوت

در این بخش برخی از نمادهای نعمت مثل خورشید، شیر، خرقة در منابع آیینی - فرهنگی بررسی و کاربردهای همسو با قرآن (نمودار شماره ۴) استخراج و در جدول شماره ۵ نمایش داده شده است.

۵-۴-۱- خورشید: خورشید منبع نور، گرما و زندگی بوده و شعاع‌های آن حیات‌بخش و آشکارکننده است (شوالیه، ج ۳، ص ۱۱۷). خورشید در فرهنگ‌های مختلف به عنوان نماد قدرت الهی و معنوی شناخته می‌شود. در متون چینی، خورشید بودا و علامت مسیح آمده است با دوازده شعاع که نماد دوازده حواری هستند. خورشید نماد جهانی، شهنشاه و قلب مملکت است (همان، ص ۱۲۰). عیسی شاهی بوده که جهان در انتظارش بوده است و نمی‌توان در یک نظر تمام اشارات و نشانه‌های مقامی قدسی و پیامبرانه را از او دور کرد (همان، ص ۳۹۳). خورشید نماد رهبران و فردی با موفقیت‌هایی مانند ارتقاء مقام و قدرت است. خورشید نماد هوش، آگاهی برتر و اشراق است (همان، ص ۱۲۸). هاله‌ی زرین با شعاع‌های طلایی که گاهی دور صورت و بدن ترسیم می‌شود، نماد ولایت، قداست و الوهیت است (شوالیه، ج ۵، ص ۵۲۴). نشر و پخش شعاع‌های ساطع شده از یک کانون معنوی در واقع نماد روح یا سر قدیس، سر انبیاء و اولیاء است (همان، صص ۵۲۵-۵۲۴). عیسی نور عالم، مومنان از جنس نور و عیسی مسیح انعکاس نور خدا است (همان، ص ۴۶۵). پرتوهای خورشید حیات‌بخش بوده و با طلوع و غروب پیوسته خود نماد تجدید حیات است. در فلسفه افلاطونی خورشید نماد آفرینندگی و حکمت، در بودایی نماد بودا، در عبرانی نماد هدایت و اراده خداوند، در هندویی نماد آفریننده‌ای است که به جهان روح می‌بخشد و مدخل دانش و جاودانگی است. در آیین یونانی خورشید پدر همگان و فرمانروای جهان است (کوپر، صص ۱۴۰-۱۴۳). از این رو خورشید در نمادهای دین، حیات‌بخشی، ولایت، علم، حکمت، هدایت با کاربردهای قرآنی نعمت همسو است.

۵-۴-۲. شیر: بودا، مسیح و حضرت علی^(ع) به ترتیب به عنوان شیر شاکیه‌ها، شیر یهود و شیرخدا (اسدالله) شناخته می‌شوند (شوالیه، ج ۴، ص ۱۱۲). شیر نماد

عدالت و ضامن قدرت‌های مادی و معنوی است. شیر نماد مسیح به عنوان قاضی و پزشک است و علامت مرقس نبی نیز است. در مکاشفات نیز آمده که شیر از سبط یهودا و ریشه داود غالب آمده تا کتاب و هفت مهرش را بگشاید (همان، ص ۱۱۲). شیر نماد قدرت و نیروی الهی است. در شمایل‌نگاری هندو، شیر به عنوان مظهر کلمه‌ی الله، خوف و قدرت خداوندی دیده می‌شود. بودا هنگام تعلیم شریعت سرخی‌اش را از شیر می‌گیرد که نشان‌دهنده قدرت شریعت و بیدارکننده آن است (همان، ص ۱۱۴). شیر در اروپا و آفریقا نماد قدرت و علم الهی است و در سلسله مراتب اجتماعی، مقامی نزدیک به کشیش و دانشمند دارد (همان، صص ۱۱۶-۱۱۵). شیر در بودایی نماد قانون و حکمت بودا، غیرت معنوی، پیشرفت، شناخت و روشنفکری است که برتری را نشان می‌دهد. در سومری و سامی، شیر نماد فرمانروایی، قدرت و شجاعت است. در میان عبرانیان شیر نماد بنی‌اسرائیل و در مسیحیت نماد قدرت و نیروی مسیح برای نجات مسیحیان است. شیر مشخصه مرقس مقدس است، زیرا انجیل او بر سلطنت و عظمت مسیح تأکید دارد (کوپر، صص ۲۴۳-۲۴۵). بنابراین شیر در نمادهای نبوت، امام، خوف الهی، حکمت، دین و علم الهی با کاربردهای قرآنی نعمت همسو است.

۳-۴-۵. خرقه: در سنت مسیحی، خرقه یا ردای پشمینه نماد فقر، تسلیم خداوند شدن است. در تصوف خرقه گرفتن پس از سه سال طی طریق و ورود به مرحله عرفان به عنوان نشانه‌ای از ورود به راه حقیقت و فراموش کردن فردیت و تسلیم شیخ یا استاد معنوی است. استادی که خرقه می‌دهد باید مرجع تقلید و آگاه به هر مسئله‌ی نظری و عملی در مراحل شریعت، طریقت و حقیقت باشد. جامه اولیاء و قدیسیں مانند ردای الیاس دارای قدرت معجزه‌آسا است. ابن عربی می‌گوید خرقه نماد اشتراک تعلیمات باطنی است. پوشیدن خرقه به معنای تسلیم کامل است و زنجیره اسناد آن به حضرت رسول (ص) یا حضرت علی (ع) می‌رسد و آنان که حضرت علی (ع) را اولین خرقه‌پوش می‌دانند آن را به نام خرقه‌ی شاه ولایت می‌خوانند (شوالیه، ج ۳، صص ۸۱-۸۳). خرقه در آیین مسیحیان نشانه منصب کشیشان و نشانه‌ی قدیسان است (کوپر، ص ۱۳۴). بر این اساس خرقه در نمادهای نبوت، دین (شریعت)، هدایت، علم، معجزه و ولایت با کاربردهای قرآنی همسو است.

جدول ۵: کاربردهای هم‌سو با قرآن در نمادهای آیینی - فرهنگی در خوشه نبوت

جدول شماره ۵: خوشه نبوت												
کاربردهای معنایی											خوشه	مصادیق
خوف الهی	راه مستقیم	هدایت	حنیف	دین	حیات‌بخشی	معجزه	حکمت	علم الهی	امام	ولایت	نبوت	
		*		*	*		*	*	*	*	*	خورشید
*				*			*	*	*		*	شیر
		*		*		*		*		*	*	خرقه

۵-۵. قدسیت

نمادهای متعددی در منابع آیینی - فرهنگی مرتبط با قدسیت وجود دارند. برخی از نمادها که مصادیق نعمت هستند بررسی و کاربردهای معنایی مشترک با قدسیت (نمودار شماره ۵) استخراج شده است (جدول شماره ۶).

۵-۵-۱. آب: آب در بسیاری از مذاهب به عنوان وسیله‌ای برای طهارت آیینی استفاده می‌شود. در مسیحیت، اسلام، ژاپن و آیین دائو، آب نقش مهمی در تطهیر دارد. آب نماد فضیلت، حکمت و زندگی معنوی است و به دلیل خاصیت تزکیه‌کننده‌اش مقدس شمرده می‌شود. در غسل تعمید، آب گناهان را می‌شوید و نماد احیا و تجدید است (شوالیه، ج ۱، صص ۵-۱۴). آب در اسلام نماد تطهیر و الهام حقیقت از سوی خداوند است. مسیحیان آب را نماد، تقدیس، تطهیر و تعمید می‌دانند و چشمه جوشان را نمادی از مریم مقدس می‌پندارند (کوپر، صص ۱۵-۱۷). بر همین قیاس نمادهای آیینی - فرهنگی آب با کاربردهای معنایی قدسیت و طهارت در قرآن همخوانی دارد.

۵-۵-۲. آتش: نگهبانی از آتش مقدس مقامی بوده که از دوران روم باستان وجود داشته است و مثل خورشید نماد باروری، تطهیر و اشراق است و به عنوان نماد طهارت و تولد دوباره در فرهنگ‌های مختلف از غرب تا ژاپن شناخته شده است. آتش، نماد تزکیه و باززایی است (شوالیه، ج ۱، صص ۶۱-۷۰). در آیین عرفانی، آتش به آسمان تعلق دارد زیرا به سمت بالا می‌رود (همان، ص ۶۲)، آتش در آیین آزتکی نماد مرگ آیینی، نجات و توبه، در آیین اسلامی نماد نور و حرارت الهی، در مسیحیت نماد

آمدن روح القدس و صدای خداوند است. در فرهنگ سرخپوستی واسطه‌ای میان خداوند و بشر است. در ادیان سامی نماد خداوند و نابودی دشمنان و در میان عبرانی‌ها الهام الهی و صدای خداوند محسوب می‌شود (کوپر، صص ۱۸-۲۰). با این اوصاف آتش با همه کاربردهای معنایی نعمت در قرآن در زمینه قدسیت همسو است.

جدول ۴: کاربردهای هم‌سو با قرآن در نمادهای آیینی - فرهنگی در خوشه قدسیت

جدول شماره ۶ : خوشه قدسیت					
کاربردهای معنایی				خوشه	مصادیق
ارتباط با عالم بالا	وحی	روح القدس	طهارت	قدسیت	
		*	*	*	آب
*	*	*	*	*	آتش

۵-۶. برگزیدگی

در این دسته به نمونه‌هایی از مصادیق نعمت در نمادهای فرهنگی پرداخته شده و معانی همسو با قرآن (نمودار شماره ۶) استخراج و در جدول شماره ۷ نمایش داده شده است.

۵-۶-۱. ابراهیم: ابراهیم مظهر پیوند معنوی میان یهودیان، مسیحیان و مسلمانان و نماد انسان برگزیده‌ی خداوند است. مردی که همچون حضرت آدم که اولین انسان بود و مسیح که نجات دهنده بود، نقشی جهانی برایش مقدر شده است. نام او از نظر لغت‌شناسی عامیانه به معنی «پدر جماعت» است. ابراهیم نماد مرد ایمان است. او تنها با اشاره خداوند وطن را ترک کرد و به کشوری هجرت کرد که نمی‌شناخت و بر مبنای عهدش با خداوند، با این که فرزند نداشت و زنش عقیم بود پدر فرزندان بی‌شمار شد. خداوند از او خواست تنها پسرش را قربانی کند، ابراهیم اطاعت کرد. پولس قدیس نیز در جمله‌ای موجز قدرت این ایمان را نمایانده است

(شوالیه، ج ۱، ص ۳۵). بر این پایه ابراهیم در نمادهای برگزیده، اطاعت و ایمان با کاربردهای قرآنی نعمت همسو است.

۵-۶-۲. جامه: لباس نمادی از فعالیت‌های روحانی و معنوی است که به شکل‌گیری شخصیت درونی انسان کمک می‌کند. لباس‌ها به ما فردیت، شخصیت (هویت) و تأیید اجتماعی بخشیده و از ما انسان ساخته‌اند (شوالیه، ج ۲، ص ۴۱۲). جامه مقدس عبرانیان نماد ارتباط بین عالم کبیر و صغیر است. این جامه اغلب به شکل قبا است که در کشورهای مسلمان و در مراسم حج نیز رایج است. زائران باید جامه معمول خود را با جامه‌ای خاص که به آن‌ها قداست می‌بخشد، تعویض کنند (همان، ص ۴۱۴). در عهد عتیق، جامه نمادی از شخصیت عمیق فرد است. در رؤیای دانیال نبی، خداوند با لباسی سفید و نورانی ظاهر می‌شود. اشعیاء نبی نیز خداوند را تمجید می‌کند که ردای عدالت بر او پوشانده است. بنابراین، جامه نشان‌دهنده واقعیت اساسی و بنیادی فرد است (همان، ص ۴۱۶). عمامه نماد تعالی و قدرت در سه حیطة مختلف است: مقام و قدرت ملی برای اعراب، مقام و قدرت مذهبی برای مسلمانان و مقام روحانی در جهان اسلام. حضرت رسول (ص) عمامه می‌بست و این نماد مسلمانی و تفاوت ایمان و کفر بود. عمامه به جای تاج و تاج‌گذاری استفاده می‌شود و بخشی از جامه وزارت و امارت است (شوالیه، ج ۴، صص ۳۰۹-۳۰۸). با توجه به توضیحات ارائه شده، جامه در نماد هویت بخشی، ایمان و کراهت از کفر با کاربردهای قرآنی نعمت همسو است.

جدول ۵: کاربردهای هم‌سو با قرآن در نمادهای آیینی - فرهنگی در خوشه قدسیت

جدول شماره ۷: خوشه برگزیدگی							
کاربردهای معنایی						خوشه	مصادیق
ایمان و حب ایمان	کراهت از کفر	فضل	اطاعت	برتری و تفضل	هویت بخشی	برگزیدگی	
*			*			*	پیامبر
*	*				*	*	جامه

۶. تعریف جامع «نعمت»

بر اساس کاربردهای معنایی مشترک میان قرآن و آیین‌ها و فرهنگ‌های مختلف، می‌توان تعریفی جامع از «نعمت» ارائه داد: «نعمت» شامل مجموعه‌ای از امکانات و سرمایه است که خداوند به واسطه رحمت خود به انسان‌ها عطا نموده تا ضمن بی‌نیازی موجبات حیات و بقاء، آسایش، آرامش، شادکامی، سلامتی، وحدت، انس و الفت، امنیت، تجدید حیات و حیات‌بخشی، غلبه و پویایی آنان را فراهم نماید. این نعمت‌ها که در قالب خوراکی و نوشیدنی، اجرام آسمانی، وسایل پوشش و حمل و نقل، پیامبر، بهشت و مانند آن تجلی می‌یابند انسان را از طریق پیام‌آوران دین و امامان مقدس به سوی طهارت و هویت‌بخشی سوق داده و زمینه هدایت آنان را فراهم می‌آورند تا از رهگذر ایمان، اطاعت و کراهت از فسق و کفر به مغفرت الهی، زندگی معنوی و جاودانه دست یابند.

• جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

واژه «نعمت» در قرآن شامل طیف گسترده‌ای از مصادیق مانند آب، جنگل، بهشت، کشتی، پیامبر می‌شود. مصادیق مذکور با عنایت به بافت آیه و روابط همنشینی و تقابلی دارای کاربردهای معنایی متنوعی همچون آسایش و راحتی، لذت، امنیت، حیات‌بخشی، هدایت، حکمت، امامت، طهارت در قرآن هستند که در شش‌خوشه حیات و بقاء، سرمایه، معنویت، نبوت، قدسیت و برگزیدگی جای می‌گیرند.

بررسی تطبیقی خوشه‌های معنایی «نعمت» در قرآن و فرهنگ‌نامه‌های تخصصی نماد (شوالیه و کوپر) از وجود موارد اشتراک متعدد میان نمادهای آیینی - فرهنگی ملل مختلف و کاربردهای قرآنی مذکور حکایت می‌کند که در قالب استفاده از مصادیقی مانند آب، جنگل، خورشید، پیامبر نمود یافته است. این کاربردهای معنایی مشترک به تفکیک در خوشه‌های شش‌گانه قرآنی عبارتند از:

۱- حیات و بقاء: جاودانگی، وحدت، انس و الفت، امنیت، تجدید حیات،

حاصلخیزی، پویایی، غلبه.

- ۲- سرمایه: آسایش و راحتی، آرامش، لذت، خوشی، سلامتی، بی‌نیازی.
 - ۳- معنویت: رحمت، مغفرت.
 - ۴- نبوت: امامت، ولایت، علم الهی، حکمت، معجزه، حیات‌بخشی، دین، هدایت، خوف الهی.
 - ۵- قدسیت: طهارت، روح القدس، وحی، ارتباط با عالم بالا.
 - ۶- برگزیدگی: هویت‌بخشی، اطاعت، کراهت از کفر، ایمان و حب ایمان.
- با نظر داشت خوشه‌بندی قرآنی و نمادهای آیینی - فرهنگی مشترک، می‌توان تعریف جامعی (میان‌فرهنگی و بین‌الادیانی) از نعمت ارائه کرد که از قرار زیر است: «نعمت» شامل مجموعه‌ای از امکانات و سرمایه است که خداوند بر اساس رحمت خود به انسان‌ها عطا نموده تا در پرتو دین، معنویت و هدایت انبیاء و امامان به زندگی جاودانه دست یابند.

منابع

• قرآن کریم

۱. ابن عربی، محمد بن علی (۱۴۲۲ق). *تفسیر ابن عربی*. نویسنده: کمال‌الدین عبدالرزاق کاشانی. گردآورنده: سمیر مصطفی رباب. چ ۱. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
۲. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸ق). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*. چ ۱. مشهد مقدس: آستان قدس رضوی.
۳. ابن فارس، احمد (۱۳۹۹). *معجم مقاییس اللغة*. محقق عبدالسلام محمد هارون. بی‌جا: دارالفکر.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی‌تا). *لسان العرب*. بیروت: دارالفکر.
۵. ایمانی، زلفا (۱۴۰۰). زبان‌شناسی رایانشی: رویکردی توصیفی به کاربردها و تکنیک‌های آن. *مطالعات رسانه‌ای*. ۱۶ (۵۲). ۳۳-۴۱.

۶. آذری، سلمان؛ شکراللهی فر، محمود؛ لسانی فشارکی، محمدعلی (۱۳۹۹).
الگو پردازی مفهوم‌یابی از آیات قرآن کریم با استفاده از دانش متن‌کاوی
رایانشی. *ذهن*. ۲۱(۸۲). ۸۱-۱۰۸.
۷. بشارتی، زهرا (۱۴۰۳). نمادشناسی واژه «طیر» در قرآن کریم با تکیه بر
رویکرد «ژان شوالیه» و «جی. سی کوپر». *اسلام شناسی و قرآن پژوهی در
جهان معاصر*. ۳(۱). ۱-۲۸.
- DOI: 10.22034/iscw.2024.2032301.1067.
۸. بهارزاده، پروین و سروی، فاطمه (۱۳۸۵). مفهوم نجات و سیمای نجات
یافتگان در قرآن. *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*. ۳(۱). ۸۳-۱۰۲.
- DOI: 10.22051/tqh.2006.3466
۹. پسندیده، عباس (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل شادکامی از منظر قرآن. *مطالعات
تفسیری*. ۳(۱۰). ۴۵-۶۴.
- DOI: 20.1001.1.22287256.1391.3.10.3.9.
۱۰. جعفری، محمد صابر؛ حیدری، حبیب؛ عزیزان، مهدی (۱۳۸۰). استدراج یا
نقمت در چهره نعمت. *نشریه کلام اسلامی*. ۳۸(۳۸). ۱۵۱-۱۶۰.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد (۱۳۷۴). *ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ
قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن*. تهران: مرتضوی.
۱۲. ربیعی، محبوبه؛ میرزاییان، وحیدرضا (۱۴۰۱). کاربردهای پردازش زبان
طبیعی در علم اطلاعات و دانش‌شناسی با تاکید بر کتابخانه‌های دیجیتال.
فصلنامه علمی بازیابی دانش و نظام‌های معنایی. ۹(۳۳). ۱۹۷-۲۶۲.
۱۳. شوالیه، ژان و همکاران (۱۹۹۰م). *فرهنگ نمادها*. ترجمه سودابه فضائی
(۱۳۸۲). تهران: جیحون.
۱۴. صالحی شهرودی، محمد حسین؛ مینایی، بهروز؛ اشرفی، امیررضا (۱۳۹۲).
متن‌کاوی موضوعی رایانه‌ای قرآن کریم برای کشف ارتباطات معنایی میان
آیات بر مبنای تفسیر المیزان. *قرآن‌شناخت*. ۲(۱۲). ۱۱۷-۱۵۲.
۱۵. صفوی، کوروش (۱۳۹۲). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: سوره مهر،
پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی.

۱۶. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۰). *المیزان في تفسير القرآن*. ترجمه جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (۱۳۷۴). چ ۵. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البيان في تفسير القرآن*. چ ۳. تهران: ناصر خسرو.
۱۸. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵). *مجمع البحرين و مطلع النیرین*. تهران: مکتبه المرتضویه.
۱۹. طیب، عبدالحسین (۱۳۶۹). *اطیب البیان في تفسير القرآن*. چ ۲. تهران: اسلام.
۲۰. عباسی صدر، علیرضا؛ میرسپاه، اکبر؛ رضایان، علی؛ منطقی، محسن (۱۴۰۱). جایگاه نماد از منظر آموزه‌های اسلامی. *معرفت فرهنگی اجتماعی*. (۱). ۹۵-۱۱۶.
۲۱. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق). *التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)*. چ ۳. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۲. قرائتی، محسن (۱۳۸۸). *تفسیر نور*. چ ۱. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۲۳. فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا). *کتاب العین*. محقق: مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی. بی جا: دار و مکتبه الهلال.
۲۴. قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۷۵). *تفسیر احسن الحدیث*. چ ۲. تهران: بنیاد بعثت.
۲۵. قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴). *الجامع لأحكام القرآن*. چ ۱. تهران: ناصر خسرو.
۲۶. قشیری، عبدالکریم بن هوازن (۲۰۰۰م). *لطائف الاشارات : تفسیر صوفی کامل للقرآن الکریم*. چ ۳. قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
۲۷. قطب، سید ابراهیم (۱۴۲۵ق). *فی ظلال القرآن*. چ ۳۵. بیروت: دار الشروق.
۲۸. کاشانی، فتح الله بن شکر الله (۱۳۳۶). *منهج الصادقین في إلزام المخالفین*. چ ۱. تهران: کتابفروشی اسلامیة.

۲۹. کوپر، جی سی (۱۹۸۷م). **فرهنگ نمادهای آیینی**. ترجمه رقیه. بهزادی (۱۳۹۲). تهران: نشر علمی.
۳۰. مسجدی، هادی؛ عادل، سیدمحمدرضا؛ امیریان، سیدمحمدرضا؛ زارعیان، غلامرضا (۱۴۰۰). نگرشی به متن کاوی در پژوهش‌های زبانی رویکرد رایانشی در تحلیل متون. **جستارهای زبانی**. ۶(۶۶). ۵۳۱-۴۹۹.
DOI: 10.52547/LRR.12.6.16
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱). **تفسیر نمونه**. چ ۱۰. تهران: دار الکتب الإسلامية.
۳۲. مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق). **تفسیر مقاتل بن سلیمان**. چ ۱. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
۳۳. موسوی، سیدرسول (۱۳۹۴). گونه شناسی نعمت در قرآن. **تفسیر اهل بیت**. ۱(۵). ۶۴-۴۹.
۳۴. میراندا بروس، میتفورد (۲۰۱۵م). **دایرة المعارف مصور نمادها و نشانه‌ها**. ترجمه معصومه انصاری و حبیب بشیریور (۱۳۹۴). چ ۱. تهران: سایبان.
۳۵. مینایی، بهروز، عابدینی، حسین (۱۳۹۰). کاربردهای داده کاوی در علوم اسلامی. **ره آورد نور**. ۱۰(۳۴). ۱۲-۷.
۳۶. یونگ، کارل گوستاو (۱۹۶۴م). **انسان و سمبل هایش**. ترجمه محمود سلطانیه (۱۳۵۲). تهران: امیر کبیر.
37. Besharati, Z., Fakhari, A. (2023). *A Comparative Study of the Literal and Symbolic Meaning of the Numbers in Qur'anic Verses about Creation*. **Journal of Interdisciplinary Qur'anic Studies**, 2(1), 167-192. DOI: 10.37264/jiqs. v2i1june2023.9.
38. Bolshakov, I. A., & Gelbukh, A. (2004). **Computational linguistics: Models, resources, applications**. Mexico City: Centro de Investigación en Computación, Instituto Politécnico Nacional.
39. Hausser, Ronald. (1999). **Foundations of computational linguistics: man-machine communication in natural language**. Springer Verlag.
40. Patel, R., & Sharma, G. (2014). **A survey on text mining techniques**. *International Journal of Engineering and Computer Science*, 3(5).

41. Russell, S. J., Norvig, P. (1995). **Artificial intelligence: A modern approach**. Englewood Cliffs, N.J:Prentice Hall.
42. Taskin, Zehra, Al, Umut (2019). *Natural language processing applications in library and information science*, **online information review**,43(4): 676-690.doi.org/10.1108/oir-07-2018-0217).
43. Williams, G. (2011). **Data mining with Rattle and R: the art of excavating data for knowledge discovery**. Springer.
44. Witten, I. H, Frank, E & Hall, M. A. (2011). **Data mining: Practical machine learning tools and techniques** (3rd ed). Morgan Kaufmann.

References

• *The Holy Quran.*

1. Ibn al-‘Arabī, Muḥammad ibn ‘Alī. (1422 AH). *Tafsīr Ibn al-‘Arabī*. (Kamāl al-Dīn ‘Abd al-Razzāq al-Kāshānī, Author; Samīr Muṣṭafā al-Rabbāb, Compiler; 1st ed.). Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (In Arabic)
2. Abū al-Futūḥ al-Rāzī, Ḥusayn ibn ‘Alī. (1408 AH). *Rawḍ al-Jinān wa Rūḥ al-Janān fī Tafsīr al-Qur’ān* (1st ed.). Mashhad: Āstān-e Quds-e Raḍawī. (In Persian/Arabic)
3. Ibn Fāris, Aḥmad. (1399 AH). *Mu‘jam Maqāyīs al-Lughah*. (‘Abd al-Salām Muḥammad Hārūn, Ed.). [Place unknown]: Dār al-Fikr. (In Arabic)
4. Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (n.d.). *Lisān al-‘Arab*. Beirut: Dār al-Fikr. (In Arabic)
5. Imani, Zolfa. (1400 SH). Zabanshenasi-e Rayaneshi: Roykardi-e Towsifi be Karbordha va Teknik-ha-ye an [Computational Linguistics: A Descriptive Approach towards its Uses and Techniques.]. *Media Studies*, vol. 16, no. 1, 2021, pp. 33-41. (In Persian)
6. Azari, Salman; Shokrollahifar, Mahmoud; Lasani Fesharaki, Mohammad Ali. (1399 SH). Olgu-pardazi-ye Mafhum-yabi az Ayat-e Quran-e Karim ba Estefadeh az Danesh-e Matn-kavi-e Rayaneshi [Modeling Conceptualization from Quranic Verses Using Computational Text-Mining Knowledge]. *Zehn*, 21(82), 81–108. (In Persian)
7. Besharati, Z. (2024). Symbology of the word "Teyr" in the Qur'an based on the approach of "Jean Chevalier" and "J. C. Cooper. *Islamic Studies and Quranic Research in the Contemporary World*, 3(1), 1-28. doi: 10.22034/iscw.2024.2032301.1067 (In Persian)
8. Baharzadeh, D. and Sarvi, F. (2006). A Study of the Concept of Deliverance (Nijat) and the features of the Saved in the Quran. *Researches of Quran and Hadith Sciences*, 3(1), 83-102. doi: 10.22051/tqh.2006.3466 (In Persian)

9. Pasandideh, Abbas. (1391 SH). Barresi va Tahlī-e Shadkāmī az Manzar-e Quran [An Analytic-Quranic study on joy]. *Interpretation Studies*, 3(10), 45–64. <https://doi.org/20.1001.1.22287256.1391.3.10.3.9> URL: <http://tafsir.maaref.ac.ir/article-1-1599-fa.html> (In Persian)
10. Jafari, Mohammad Saber; Heidari, Habib; Azizan, Mahdi. (1380 SH). Estedraj ya Neqmat dar Chehreh-ye Ne'mat [Gradual Enticement or Punishment in the Guise of Blessing]. *Journal of Islamic Theology*, (38), 151–160. (In Persian)
11. Ragheb Esfahani, Hossein ibn Mohammad. (1374 SH). *Tarjomeh va Tahqiq-e Mofradat-e Alfaz-e Quran ba Tafsir-e Loghati va Adabi-e Quran [Translation and Research of Quranic Vocabulary with Linguistic and Literary Exegesis]*. Tehran: Mortazavi. (In Persian)
12. Rabiei, M. and Mirzaeian, V. (2022). Applications of Natural Language Processing in Information Science and Knowledge with Emphasis on Digital Libraries. *Knowledge Retrieval and Semantic Systems*, 9(33), 197-262. doi: 10.22054/jks.2022.64237.1478 (In Persian)
13. Chevalier, Jean, et al. (1990). *Farhang-e Namadha [Dictionary of Symbols]* (Soodabeh Fazaeli, Trans.; 1382 SH). Tehran: Jeyhoon. (In Persian)
14. Salehi Shahroudi, Mohammad Hossein; Minaei, Behrouz; Ashrafi, Amirreza. (1392 SH). Matn-kavi-ye Mozu'i-ye Rayaneh-i Quran-e Karim baraye Kashf-e Ertebatat-e Ma'navi-e Miyan-e Ayat bar Mabna-ye Tafsir al-Mizan [Computerized Thematic Content Analysis of the Glorious Quran in Order to Discover Meaning Relationships among Verses, Based on Al-Mizan Commentary]. *Qoran Shenakht* (In Persian)
15. Safavi, Kurosh. (1392 SH). *Dar-amadi bar Ma'ni-shenasi [An Introduction to Semantics]*. Tehran: Sooreh-e Mehr, Islamic Culture and Art Research Center. (In Persian)
16. Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥussein. (1390 AH). *Al-Mīzān fī Tafṣīr al-Qur'ān* (Tarjomeh-ye Jame'eh-ye Modarresin-e Howzeh-ye Elmiyeh-ye Qom, Trans.; 1374 SH; 5th ed.). Qom: Daftar-e Entesharat-e Eslami. (In Arabic/Persian).

17. Ṭabresī, Faḍl ibn al-Ḥasan. (1372 SH). *Majma' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'ān* (3rd ed.). Tehran: Nasir Khosrow. (In Arabic)
18. Ṭorayhī, Fakhr al-Dīn. (1375 SH). *Majma' al-Baḥrayn wa Maṭla' al-Nayyirayn*. Tehran: Maktabat al-Murtaḍawīyah. (In Arabic)
19. Ṭayyib, 'Abd al-Ḥusayn. (1369 SH). *Aṭyab al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'ān* (2nd ed.). Tehran: Islam. (In Persian)
20. Abbasi Sadr, Ali Reza, Mirsepah, Akbar, Rezaeian, Ali, Manteghi, Mohsen. (2026) The Status of the Symbol from the Perspective of Islamic Teachings. *Ma'rifat-e Farhangi Ejtemai*, 14(1), 95-116 (In Persian)
21. Fakhr al-Rāzī, Muḥammad ibn 'Umar. (1420 AH). *Al-Tafṣīr al-Kabīr* (Mafātīḥ al-Ghayb) (3rd ed.). Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. (In Arabic)
22. Qaraati, Mohsen. (1388 SH). *Tafṣīr-e Noor* (1st ed.). Tehran: Markaz-e Farhangi-e Dars-haee az Quran. (In Persian)
23. Farāhīdī, al-Khalīl ibn Aḥmad. (n.d.). *Kitāb al-'Ayn*. (Mahdī al-Makhzūmī & Ibrāhīm al-Sāmarā'ī, Eds.). [Place unknown]: Dār wa Maktabat al-Hilāl. (In Arabic)
24. Qorashi Bonabi, Ali Akbar. (1375 SH). *Tafṣīr-e Ahsan al-Hadith* (2nd ed.). Tehran: Bonyad-e Ba'sath. (In Persian)
25. Qurtubī, Muḥammad ibn Aḥmad. (1364 SH). *Al-Jāmi' li-Aḥkām al-Qur'ān* (1st ed.). Tehran: Nasir Khosrow. (In Arabic)
26. Qushayrī, 'Abd al-Karīm ibn Hawāzin. (2000 CE). *Laṭā'if al-Ishārāt: Tafṣīr Ṣūfī Kāmil lil-Qur'ān al-Karīm* (3rd ed.). Cairo: Al-Hay'ah al-Miṣrīyah al-'Āmmah lil-Kitāb. (In Arabic)
27. Quṭb, Sayyid Ibrāhīm. (1425 AH). *Fī Zilāl al-Qur'ān* (35th ed.). Beirut: Dār al-Shurūq. (In Arabic)
28. Kāshānī, Faṭḥ Allāh ibn Shukr Allāh. (1336 SH). *Manhaj al-Ṣādiqīn fī Ilzām al-Mukhālifīn* (1st ed.). Tehran: Ketabforushi-ye Eslamiyeh. (In Persian)
29. Cooper, J.C. (1987). *Farhang-e Namadha-ye Ayini [An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols]* (Roghayyeh Behzadi, Trans.; 1392 SH). Tehran: Nashr-e Elmi. (In Persian)

30. Masjedy, H., Adel, S. M. R., Amirian, S. M. R. and Zareian, G. (2021). An Overview of Text Mining in Language Studies: The Computational Approach to Text Analytics. *Language Related Research*, 12(6), 499-531. doi: 10.52547/LRR.12.6.16 (In Persian)
31. Makarem Shirazi, Naser. (1371 SH). *Tafsir-e Nemouneh* (10th ed.). Tehran: Dar al-Kotob al 'Eslamiyyah. (In Persian)
32. Muqātil ibn Sulaymān. (1423 AH). *Tafsīr Muqātil ibn Sulaymān* (1st ed.). Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. (In Arabic)
33. Mousavi, Seyyed Rasul. (1394 SH). Guneh-shenasi-ye Ne'mat dar Quran [Typology of Blessings in the Quran]. *Tafsir of Ahl al-Bayt*, 5(1), 49–64. (In Persian)
34. Miranda Bruce, Mitford. (2015). *Dāyerat-ol-Ma'aref-e Mosavvar-e Namadha va Neshan-ha [The Illustrated Encyclopedia of Symbols and Signs]* (Masoumeh Ansari & Habib Bashirpour, Trans.; 1394 SH; 1st ed.). Tehran: Sayeban. (In Persian)
35. Minaei, Behrouz; Abedini, Hossein. (1390 SH). Karbordha-ye Dadeh-kavi dar Oloum-e Eslami [Applications of Data Mining in Islamic Sciences]. *Rahavard-e Noor*, 10(34), 7–12. (In Persian)
36. Jung, Carl Gustav. (1964). *Ensan va Sembol-ha-ye Oo [Man and His Symbols]* (Mahmoud Soltanieh, Trans.; 1352 SH). Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
37. Besharati, Z. and Fakhari, A. (2023). A Comparative Study of the Literal and Symbolic Meaning of the Numbers in Qur'anic Verses about Creation. *Journal of Interdisciplinary Qur'anic Studies*, 2(1), -. doi: 10.37264/jiqs. v2i1june2023.9 (In Persian)
38. Bolshakov, I. A., & Gelbukh, A. (2004). Computational linguistics: Models, resources, applications. Mexico City: Centro de Investigación en Computación, Instituto Politécnico Nacional. (In English)
39. Hausser, R. (1999). Foundations of computational linguistics: Man-machine communication in natural language. Springer Verlag. (In English)

40. Patel, R., & Sharma, G. (2014). A survey on text mining techniques. *International Journal of Engineering and Computer Science*, 3(5). (In English)
41. Russell, S. J., & Norvig, P. (1995). *Artificial intelligence: A modern approach*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall. (In English)
42. Taskin, Z., & Al, U. (2019). Natural language processing applications in library and information science. *Online Information Review*, 43(4), 676–690. <https://doi.org/10.1108/OIR-07-2018-0217> (In English)
43. Williams, G. (2011). *Data mining with Rattle and R: the art of excavating data for knowledge discovery*. Springer. (In English)
44. Witten, I. H., Frank, E., & Hall, M. A. (2011). *Data mining: Practical machine learning tools and techniques* (3rd ed). Morgan Kaufmann. (In English).

